

ÚVOD

Středoevropská společnost kolem roku 1620

Šestnácté století obvykle bývá považováno za období narůstajících rozporů, které pramenily z měnících se obzorů, jež přinesly na jedné straně velké zeměpisné objevy, na druhé straně reformace a protireformace, ústící do politického a společenského konfesionalismu. Druhá polovina 16. století byla proto v západní Evropě obdobím náboženských válek a selských vzpour.¹ Ve střední Evropě, resp. v českých zemích, ovšem bývá totéž období zároveň vnímáno i jako epocha dlouhého míru a jisté společenské idyly, vyplývající z vyvážených vztahů mezi jednotlivými stavy i jinak formovanými sociálními skupinami, mezi jednotlivými konfesními i politickými tábory nebo mezi různými kulturními okruhy.² Na této představě nic neměnily ani občasně projevy výše uváděných společenských rozporů.³ Středoevropskou společnost sklonku 16. století bylo možné stále ještě nalézt ve stavu, kdy nebyl žádnou výjimkou manželský pár s rozdílným jazykem nebo konfesí, a to bez ohledu na jeho společenské postavení.⁴ Nižší šlechta, jež od dob husitství prožívala určitou ztrátu své identity, ve velké míře našla uplatnění na dvorech bohatých aristokratů, v zemských i ve státních úřadech.⁵ Sociální struktura středoevropských měst odpovídala narůstající ekonomické úloze měšťanstva, již nezabránilo

(1) LUTZ, H.: *Reformation und Gegenreformation*. München 1997, kap. Die konfessionellen und politischen Kämpfe im Zeitalter der spanischen Hegemonie, s. 62–110; MACKENNEY, R.: *Evropa šestnáctého století*. Praha 2001, kap. Katolíci a protestanti, s. 290–318. Problémem předbělohorského konfesionalismu se na příkladu olomouckého biskupa nejnověji zabýval Ondřej Jakubec. JAKUBEC, O.: *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby*. Olomouc 2003.

(2) VÁLKA, J.: *Přehled dějin Moravy*. II. Stavovská Morava (1440–1620). Praha 1987; TÝŽ: *Předbělohorská společnost a kultura*. (Poznámky k interpretaci a hodnocení). SCH 16, 1986, sv. 32, s. 5–25.

(3) Nezvrátily ji ani informace o německé selské válce a jejích důsledcích (například pro příliv novokřtěnců do rakouských a českých zemí), o nástupu Habsburků na český a uherský trůn, spojeném s prvním protihabsburským odbojem, ani vědomí o násilném příchodu Turků do střední Evropy či vystřídání tolerantních vládců typu Maxmiliána II. podstatně méně tolerantními panovníky. VÁLKA, J.: *Česká společnost 15.–18. století*. I. Předbělohorská doba. Praha 1972.

(4) VÁLKA, J.: *Tolerance, či koexistence?* (K povaze soužití různých náboženských vyznání v českých zemích v 15. až 17. století). SCH 18, 1988, č. 35, příl. s. 63–75.

(5) O postavení nižší šlechty ve struktuře raně novověké společnosti v poslední době BŮZEK, V.: *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*. Praha 1996; TÝŽ: *Rytíři renesančních Čech*. Praha 1995.

ani spory se šlechtici o některá dosud typicky městská ekonomická práva, ani konkurence různých církevních institucí.⁶ Náboženská situace se po rozjitřeném období reformace zdánlivě stabilizovala. Katolická církev odstranila na tridentském koncilu nejvíce do očí bijící příznaky krize, jejichž důsledkem bylo i vystoupení Martina Luthera, a začala provádět vlastní reformu. Díky augsburskému míru z roku 1555 byl navíc s luterány dohodnut určitý „status quo“ na území Říše, jehož některé aspekty nesly ovoce také na teritoriu habsburských zemí. Stabilizace nastala i u nekatolických církví. Mnohé z nich, včetně Jednoty bratrské, se během druhé poloviny 16. století do značné míry vymanily z pozice sekty, jež se těžko snáší s okolním světem, a staly se přirozenou součástí dobové společnosti.⁷ Později se ovšem ukázalo, že tyto pozitivní předpoklady nebyly naplněny a že i v dobách relativního klidu se ve společnosti stále udržovalo latentní napětí a dokonce se permanentně zvyšovalo.⁸ Následující období, jak již bylo uvedeno, se naopak podle mnoha historiků stalo dobou krize.⁹

Po celá první dvě desetiletí 17. století následovala ve střední Evropě jedna politická a společenská krize za druhou. Již od počátku století docházelo k jednotlivým konfliktům, jakým byl například často připomínaný útok proti Karlovi staršímu ze Žerotína. Bylo k němu využito sporu, který se týkal císařského vyslance Pieria Vlacha a který mimo jiné dospěl ke známé inzultaci moravského velmože provedené císařským vojevůdcem Heřmanem Russwormem, jenž na Žerotína neváhal mrštit pohár s vínem. Císař sám byl patrně o celém případě informován pouze v obecné rovině, napětí mezi politickými tábory nicméně zjevně narůstalo.¹⁰ Roku 1605

(6) Problematika náboženských i jiných konfliktů ve městech sklonku předbělohorské doby byla poměrně dobře vyzkoumána na příkladu Brna. BURIAN, V.: *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*. Brno 1948; TÝŽ: *Účast Brna na českém povstání a jeho potrestání*. Brno v minulosti a dnes 6, 1964, s. 87–117; DRÍMAL, J. (ED.): *Dějiny města Brna*. I. Brno 1969. Dále JANÁČEK, J.: *Královská města česká na zemském sněmu r. 1609–1610*. SH 4, 1956, s. 226–251; MAREK, J.: *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*. Praha 1965; WEIGL, A.: *Die „Hauptstadt“ Wien und der Dreißigjährige Krieg*. In: týž (ed.): *Wien im Dreißigjährigen Krieg*. Bevölkerung, Gesellschaft, Kultur, Konfession. Wien – Köln – Weimar 2001, s. 15–30.

(7) KADLEC, J.: *Přehled církevních dějin*. I–II. Praha 1991; ŘÍČAN, R.: *Dějiny jednoty bratrské*. Praha 1957; ŘÍČAN, R.: *Jednota bratrská na Moravě*. Z kralické tvrze 1, 1967, s. 8–12.

(8) Vnímání stability nebo naopak rozporů ve stavovské společnosti je do značné míry věcí interpretace, za níž se skrývá zaujetí historiků a interpretátorů. O tom KNOZ, T.: *Světla a stíny moravského stavovství*. *DaS* 25, 2003, č. 3, s. 17–22. Srov. též KALIVODA, R.: *Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a bělohorské*. SCH 13, 1983, s. 3–44.

(9) HROCH, M. – PETRAŇ, J.: *17. století – krize feudální společnosti?* Praha 1976; VÁLKA, J.: *Moravia and the Crisis of the Estates' System in the Lands of the Bohemian Crown*. In: Evans, R. J. W. – Thomas, T. V. (edd.): *Crown, Church and Estates*. London 1991, s. 149–157; POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*. Praha 1970.

(10) VÁLKA, J.: *Karel starší ze Žerotína a problém jeho „zrady“*. In: KNOZ, T. (ed.): *Morava*

napadly východní oblasti habsburského soustátí vojska sedmihradského knížete Štěpána Bočkaje, podporovaná Turky, Tataři i některými uherskými magnáty.¹¹ Již tehdy se ukázalo, že habsburská monarchie je slonem na hliněných nohou. Zatímco moravští šlechtici, bez ohledu, zda patřili do katolického nebo protestantského tábora, se strachovali před „bezbožným“ nepřítelem, jejich české příbuzné nechával Bočkej více méně klidnými.¹² Sám císař Rudolf II. sice na zemských sněmech podnítil vznik artikulů o potřebě obrany země i o nutnosti posílení zbožnosti, k rozhodnému kroku se ovšem neodhodlal.¹³ O to lepší postavení měl o tři roky později jeho bratr Matyáš, když se rozhodl Rudolfa svrhnout s trůnu. Mohl počítat s pomocí četných příslušníků katolických i nekatolických stavů, kteří byli s vládou „saturnského císaře“ dlouhodobě nespokojeni. Rudolfovi nepomohlo ani vydání Majestátu, ve kterém nekatolíkům sliboval náboženskou svobodu.¹⁴ Na Moravě ani v Rakousích Majestát neplatil a Matyáši Habsburskému k získání politických spojenců stačilo, když podobné náboženské svobody příslušníkům zdejších stavovských obcí slíbil ústní formou. Na straně Matyáše se ocitli takoví předáci nekatolické šlechty, jakými byli Karel starší ze Žerotína nebo Georg Erasmus Tschernembl.¹⁵ Vý-

v době renesance a reformace. Brno 2001, s. 59–68; MICHNA, P.: *Hrdelní proces Karla staršího ze Žerotína*. VVM 48, 1996, s. 354–360.

(11) KAMENÍČEK, F.: *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od země koruny České roku 1605–1606*. ČČM 68, 1894, s. 88–106, 257–274, 378–397, 534–556; HRUBEŠ, J. – POLIŠENSKÝ, J.: *Bockajovci vpády na Moravu r. 1605 a jejich oblas ve veřejném mínění*. Historické štúdie 7, 1961, s. 133–160.

(12) Štěpán Bočkej byl proto i nekatolickými šlechtici typu Jana Diviše ze Žerotína označován jako „bezbožník“. Kněz Pavel Urbanides o bočkajovcích psal jako o „nepříteli“ a o jejich vojenských operacích jako o „božím dopuštění“. MZA BRNO, G 2, Nová sbírka, Strážnice, Paměti Pavla Urbanidese, pag. 4. CHOCHOLÁČ, B. – KNOZ, T.: *Století válek*. In: Pajer, J. (ed.): *Strážnice. Kapitoly z dějin města*. Strážnice 2002, s. 191–210, zde s. 200; RATAJ, T.: *České země ve stínu pílmlésce*. Obraz Turka v rané novověké literatuře z českých zemí. Praha 2002.

(13) Podobné artikuly byly součástí sněmovních usnesení na Moravě od druhé poloviny osmdesátých let 16. století. MZA BRNO, A 3, Stavovské rukopisy, Památky sněmovní, např. artikul „Opatření některých míst v Margkrabství moravském tomto, kterážby k opevnění a ochraně země proti vpádům nepřitele příhodná býti mohla“, sv. 4, fol. 272–273. O náboženství a zbožnosti jako prostředku boje proti nepříteli např. TAMTÉŽ, fol. 130v. Podobné artikuly „O pobožnosti“ byly ve stejné době vydány také na lokální úrovni, jak dosvědčuje text městské knihy Strážnice. SOKA HODONÍN, Archiv města Strážnice, Knihy městského zákonodárství, inv. č. 23, Artikule, 84 (nefoliováno).

(14) KROFTA, K.: *Majestát Rudolfa II*. Praha 1909; JANÁČEK, J.: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1987; EVANS, R. J. W.: *Rudolf II. a jeho svět*. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612. Praha 1997, kap. Rudolfova politika, s. 64–109.

(15) ODLOZILÍK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564–1636*. Praha 1936, s. 82–83, 113–118; STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*. Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beit-

sledkem byl pád Rudolfa II. a dočasné odtržení Moravy od Českého království. Nepřátelské vztahy uvnitř habsburského rodu jako jeden z atributů všeobecné krize ovšem pokračovaly. Podobným způsobem, jakým Matyáš v letech 1608–1611 postupoval proti Rudolfovi, jej samotného později připravil o moc jeho příbuzný Ferdinand Štýrský.¹⁶ Stavovské obce jednotlivých habsburských zemí měly za dané situace jedinečnou možnost přejít do protiofenzívy a na svých panovnících si vydobýt politická i náboženská práva. Ve skutečnosti ovšem sehrály spíše pasivní roli. I přes četná jednání se nedokázaly dohodnout ani uvnitř jednotlivých zemí, natož potom uzavřít pevnou konfederaci. Naopak jednotliví šlechtici se s oblibou stávali dvořany v hofštátu toho z habsburských knížat, který měl v jejich očích momentálně silnější politickou pozici. Jako jeden příklad za všechny může sloužit iniciativa Karla staršího ze Žerotína, s nímž se snažil Matyáš Habsburskému doporučit svého příbuzného a chráněnce Albrechta z Valdštejna, nebo kariérní postup Adama mladšího z Valdštejna, který si postupně dokázal získat sympatie a přízeň Rudolfa, Matyáše i Ferdinanda.¹⁷ V období 1612–1618 již vše spělo k politické krizi, jež vrcholila nejen ve stavovském povstání, ale také v pobělohorských konfiskacích. Při proměnách, ke kterým na počátku 17. století ve střední Evropě docházelo, zdaleka nešlo pouze o prvoplánové změny politické.¹⁸ Zdá se, že naopak měly vskutku celkový civilizační ráz a že byly odrazem i podstatně starších procesů. Z mnoha autorů, kteří na přelom probíhající po celou první polovinu 17. století upozorňovali, stačí jmenovat alespoň francouzského historika Pierra Chaunuho.¹⁹

rag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns. Linz – Köln – Graz 1953, s. 141–226.

(16) FRANZL, J.: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*.² Graz – Wien – Köln 1989.

(17) JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978; TÝŽ: *Valdštejnova pomsta*. List z dějin bělohorské Moravy. Praha 1992; KOLDINSKÁ, M.: „Muž kompromisů“ v nekompromisních časech. *DaS* 17, 1995, č. 3, s. 22–27.

(18) FRANKLIN, J. H.: *Jean Bodin and the Rise of Absolutist Theory*. Cambridge 1973.

(19) CHAUNU, P.: *La civilisation de l'Europe classique*. Paris 1966. Německy TÝŽ: *Europäische Kultur im Zeitalter des Barock*. München – Zürich 1968. Autoři a redaktoři syntézy *Histoire de la France* nazvali své kapitoly jako *France baroque* (pro období vlády Ludvíka XIII. a počáteční léta vlády Ludvíka XIV.) a *L'âge classique* (pro vládu Ludvíka XIV., především od smrti kardinála Mazarina). DUBY, G. (ED.): *Histoire de la France de 1348 à 1852*. Paris 1987.